

Odešel básník ticha

Dne 5. března 2024 zemřel Pavel Zajíček, jedna z nejvýznamnějších postav českého undergroundu. V následujícím textu jeho životní pouť připomíná kulturní antropoložka Petra Veselá, autorka knihy *Hrabství zvuků* (Pulchra, Praha 2020), v níž se zabývá pamětí a zapomením v české společnosti skrze uměleckou činnost skupiny DG 307, již Zajíček spoluzakládal.

 V rámci etnografického výzkumu zaměřeného na paměť a zapomení v české společnosti jsem v roce 2011 udělala sérii rozhovorů s Pavlem Zajíčkem. Jeho tvorba za totality otevírala srdce zoufalým duším. Zrcadlo nastavené krutosti odkrývalo v lidech krásu. Zajíček nacházel smysl přítomného okamžiku v hluku a hřmotu, a tak se jeho kakofonické metafory, které definovaly počáteční tvorbu skupiny DG 307,¹ staly silným vyjádřením žité skutečnosti. „Konec kruhů se neblíží / Stojím stále na jeho počátku,“ deklamoval ve skladbě *Siluetu letících ptáků*. A možná právě to ho celý život znepokojovalo: nemožnost jinak. Pavel Zajíček nikdy nezměnil svá stanoviska, jeho jedinou možností bylo být právě tím, čím byl.

PŘED EMIGRACÍ

Pavel Zajíček se narodil 15. dubna 1951. Dětství a mládí prožil v pražském Radotíně. Jeho maminka pracovala jako dámská krejčová a ještě v 50. letech měla vlastní živnost.

Adoptivní tatínek, kterého měl Pavel velmi rád a s nímž celý život udržoval vřelý vztah, byl původně holič. Poté, co o své živnosti přišli, se oba rodiče živili, jak se dalo. Maminka po večerech šila a tatínek pracoval třináct let v dolech na Příbramsku. Jako dítě se Pavel učil hrát na housle, chodil na fotbal, občas ministroval v místním kostele a volný čas trávil se svými bratřenci u řeky Berounky. Později vystudoval střední strojní průmyslovku a přihlásil se na stavební fakultu ČVUT, kde setrval čtyři semestry. V té době, tedy koncem 60. let, už psal básně, dělal koláže, pohrával si s hudebními nástroji a občas pracoval jako diskžokej.

Na začátku 70. let se Zajíček seznámil s Mejlou Hlavsou a tvorbou skupiny Plastic People of the Universe. Na vystoupení v Klukovicích v roce 1973 se narychlo s Hlavsou domluvili, že založí kapelu, a pojmenovali ji DG 307. Sám Pavel o tom kdysi řekl, že to byl jeho nápad, protože chtěl zhudebnit svoji básnickou tvorbu. Název skupiny DG 307 byl inspirovaný psychiatrickou diagnózou, která

mu zabezpečila modrou knížku. Když Zajíček s Hlavsou skupinu zakládali, domnívali se, že klasifikační kód DG 307 označuje schizofrenii. V sedmdesátých letech ale pod tuto hlavičku spadaly všechny „přechodné situační psychické poruchy“, což umožňovalo mladým mužům vyhnout se povinné vojenské službě.

Během 70. let skupina vystoupila na několika koncertech, které jsou pečlivě zaznamenané v dokumentech Státní bezpečnosti (StB). Undergroundové kapely byly nuceny hrát hlavně na soukromých, organizačně náročných akcích. Před odchodem Pavla Zajíčka do exilu se podařilo realizovat několik vystoupení: Klukovice (1973), Postupice (1974), Kostelec u Křížku (1975), hrad Houska (1975), Bojanovice (1976) a Nová Víska (1979). Během nich se rodila podoba uměleckého výrazu kapely DG 307 a rozšířila se forma kakofonického básnického projevu. Do té doby nebylo obvyklé používat kus železa jako hudební nástroj. Šlo ale o vyjádření, které v sobě nese podobenství. Vytvořený hluk totiž nemusí být jen projevem nespokojenosti, nářkem duše; může to být také hudba srdce, kterou nechce nikdo poslouchat. Může jít o řinčení zbraní, ale také o metaforu stavu společnosti. Je to způsob vyjádření, v níž zvuk popisuje nebo napodobuje konkrétní věci. Skupina DG 307 svým repertoárem nejenže překonala klasické kategorie umění, ale rovnou rozšířila estetickou a imaginativní dimenzi o společensky

1 ZAJÍČEK, Pavel: *Radost je lehkost, vánek, studená voda. Rozhovory*. Pulchra, Praha 2022, s. 142.

hybnou sílu. Také díky tvorbě DG 307 (a dalších uskupení) umění už nepatřilo pouze oficiálním strukturám. Mizela diskriminační síla dobrého vkusu typická pro uměleckou tvorbu dobových elit. Rozhodující už nebylo, zda se jednalo o umění, či neumění, zda to bylo dobré, anebo špatné; šlo spíše o možnost rozlišovat mezi skutečností a jejími obrazy, mezi realitou a fikcí. Takové úsilí bylo ale v situaci Československa 70. let v hlubokém kontrastu s totalitním způsobem myšlení a stavělo tím Pavla Zajíčka i celé undergroundové společenství na okraj společnosti.²

V šedi a mrtvém času 70. let se DG 307 snažili obnovit nebo znovu najít projevy autentické skutečnosti. Hudební obrazy, které vznikaly, častokrát výrazově expresivní, jsou naplněny tajemnou poezií, imaginární kakofonií – intenzivní zvukovou krajinou. Skladby jsou plné symbolických a skrytých významů. Zvuková hrubost a syrovost vzbuzují v posluchači představu jednoduchosti, ale jde o metaforické vyjádření reality, kterou umělci vnímali a žili. Kvůli nástrojů ohlašuje vnitřní neklid, který se hudebníka zmocňuje taky kvůli intenzivnímu tlaku ze strany StB.³

MAŘENICE A CHARTA 77

Začátkem roku 1976 odešel Zajíček spolu s několika přáteli žít a pracovat do Mařenic v Lužických horách. Společně se nechali zaměstnat v lesním závodu a bydleli v hájence na samotě. Zde se zrodila *Mařenická kniha* obsahující mimo jiné i Zajíčkovy vlasy a archetypální symbol Mařenického starce: metaforické zobrazení

Pavel Zajíček se svým obrazem *Spálená popelnice*. Zpracování odpadků do výtvarného díla, jako například autem přejeté plechovky, nebylo pro jeho tvorbu nijak neobvyklé. (foto: Archiv Guerilla Records)

opuštěného barokního kostela. *Mařenická kniha* není jen svědectvím o pocitech té doby, ale i o tom, že Zajíček a jeho společenství si každý večer četli z Nového zákona. Mimo to kniha obsahuje i ekologická poselství.⁴

Poklidný život v ústraní skončil jednoho březnového dne roku 1976, kdy za Zajíčkem přijela skupina přátel na návštěvu. Po společné procházce se Zajíček s Danou Němcovou a jejím synem Davidem zastavili v místní hospodě naproti kostelu. Hned jak vstoupili do místnosti, si Pavel všiml něčeho zvláštního. Kromě místních tam byli i lidé, které Pavel neznal. Ti k nim po krátké chvíli přistoupili a žádali legitimace. Po zaplacení je tajná policie odvezla k hájence, kde už čekala kriminálka

z České Lípy s členy místní Pomocné stráže VB.⁵ Ještě dnes je na stěně hospody Zajíčkův podpis, a i když pochází z pozdějšího období, připomíná historicky důležitý moment.

Soud s obžalovanými Vratislavem Brabencem, Ivanem Martinem Jirousem, Pavlem Zajíčkem a Svatoplukem Karáskem začal 21. září 1976. Ve

*Marný je putování k vrcholům
když kořeny zarůstají do bahna
marná je šíleně jasná představa
když v oku se odráží hrob
Stojíme nad propastí
jedna noha hníje v pasti*

Zdroj: ZAJÍČEK, Pavel: *Zvěstovatel smrti. Časopis Vokno*, Praha 1990, s. 63

² VESELÁ, Petra: *Hrabství zvuků*. Pulchra, Praha 2020, s. 42.

³ Tamtéž, s. 134.

⁴ VALENTA, Martin: „Aby se vodkryl další prostor.“ *Mařenická kniha* Pavla Zajíčka. In: KUDRNA, Ladislav (ed.): *Od mániček k undergroundu*. ÚSTR, Praha 2019, s. 63.

⁵ ŠVEHLA, Marek: *Magor a jeho doba*. Torst, Praha 2017, s. 318.

Řek mi, že přivez kameny z jiného světa. Řek jsem mu, že toto je jinej svět, ten, v kterým právě je. Řek mi, že překročí slaný vody. Řek jsem mu, že slaný vody překročej jeho, protože se naučil příliš hlasitě lkát a naříkat. Řek mi, že dosáhne bran jiného světa. Řek jsem mu, že optický iluze nelze dosáhnout, neboť ona stále je, trvá v proměnách.

Zdroj: ZAJÍČEK, Pavel: *Kniha moří*. Pulchra, Praha 2011, s. 102

vykonstruovaném procesu byl Zajíček odsouzen na rok vězení. Ze záznamu Václava Havla je zřejmá absurdnost soudního jednání. Během přelíčení byly citované texty skupiny DG 307 posuzované jako „protispolečenská činnost vykazující vulgární chování“.⁶ Na protest proti odsouzení čtyř hudebníků vznikla iniciativa Charta 77, kterou Zajíček podepsal po svém návratu z vězení. Z rituální liminality (okrajovosti), která se stala hlavním charakteristickým rysem undergroundu 70. let, se zrodil nový počátek.

Kapitola Dopisy Zajíčkovy knihy *Zápisky z podzemí (1973–1980)* vznikla během autorova věznění a je věrným obrazem obraz toho, co básník za mřížemi prožíval. Vtaňuje čtenáře do doby, kdy se báseň mísila s básní a beznadějí. V té době navíc Zajíček psal pohádky své tehdy pětileté dceři Michaelae. Po propuštění z vězení vznikly jeho texty *Dar stínům* (jaro 1979), *Pták utržené ze řetězu* (podzim 1979) a *Torzo* (léto 1980). Jsou to umělecké formy vycházející z původního významu slova estetika, z řeckého (aisthesis), což znamená citění či vnímání.

EMIGRACE

Ani po propuštění z vězení neměl Pavel Zajíček klid a v rámci akce „Asanace“ byl donucen se vystěhovat ze země. Dne 5. srpna 1980 odletěl

se ženou Marií a dětmi Michaelou a Markem do Švédska, kde získal politický azyl a posléze i občanství. Udělal si tam kurz masérství a mimo jiné napsal *Knihu moří* (1980). Vždy o tom říkal jen to, že chtěl žít svůj život, na který měl právo.

Později se Zajíček rozvedl a rozhodl se po šesti letech ve Švédsku (tedy v roce 1986) přestěhovat z Göteborgu do New Yorku. Údajně chtěl poznat město, kde žil jeho oblíbený básník Allen Ginsberg. Bydlel v East Village a děti za ním přijížděly na prázdniny. Napsal tam *Knihu měst* (1993), v níž líčí hluboké odcizení, a často vzpomínal na to, že americká mentalita je drsná. Přesto se znovu oženil s Američankou finského původu Minnou a později se jim v Praze narodila dcera Gabriela.

V „americkém období“ se Zajíček intenzivně věnoval výtvarné tvorbě. Tehdy vzniklo sedm velkých objektů s názvem *Věže z mořem vyplaveného dřeva*, známé také pod názvem *Šachové figury*, a v letech 1989–1990 koláže s názvem *Podvodník č. 1 až č. 12*. Na jeho dílo se údajně přišel podívat i známý italsko-americký obchodník s uměním Leo Castelli. Když Zajíček přišel o ateliér, nechával artefakty různě u známých a přátel. Ti mu je pomáhali uskladňovat a po roce 1989 rozebírat a skládat na cestu do Československa. Pavel byl prý strašně nešikovný, takže rozbil většinu půjčeného náradí, a navíc

nikdo z přítomných nevěděl, jak případně sochy znovu složit.⁷

Artefakty Pavla Zajíčka byly stejně nespoutané jako jeho svět. Z newyorského období se zachovalo několik kreseb, které po výstavě v Lounech s názvem *Struktury času* (2015) putovaly do soukromých sbírek. Čtyři ze sedmi Věží stihl smutnější osud a jsou u soukromníků na půdě.⁸ Koláže *Podvodník č. 1 až č. 12* byly vystaveny v první polovině 90. let v rockovém klubu Bunkr a zůstaly tam až do jeho uzavření v roce 1997. O více než dvacet let později, v roce 2019, se staly součástí výstavy *Dějiny klubu Bunkr* a později byly rozprodány do soukromých sbírek. Sběratelé Zajíčkovy umění jsou většinou lidé, kteří ho znali nebo k jeho dílu mají osobní vztah. A tím se artefakty stávají spíše kultovními předměty. Nicméně Zajíčkovy dílo je estetickým výrazem jeho vnitřních prožitků, a tudíž je třeba na něj nahlížet skrze stylistické vlastnosti.

Dne 29. ledna 1989 se v newyorském klubu Kitchen konal benefiční koncert na podporu Martina Jirouse, který byl v té době ve vazbě kvůli petici sepsané po smrti Pavla Wonky v komunistickém vězení. Na akci pořádané Georgem Gommelským s názvem *Kick the Hole in the Drum* vystoupil i Pavel Zajíček. Na programu dále spolupracovali Vratislav Brabenec a přibližně tři desítky dalších umělců. Mezi ty nejznámější patřili Gary Lucas, Allen Ginsberg, Eliot Sharm, Steve Taylor a Ed Sanders. Během produkce Zajíček proskočil plátnem, obdobně jako v roce 1973 při koncertě v Klukovicích. V dubnu téhož roku vystoupil s písní *Tyger* i na newyorském koncertu skupiny Půlnoc.

6 Archiv bezpečnostních složek, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR), svazek a. č. 698 042 MV, s. 122.

7 Rozhovory autorky s Janem Pavelkou a Richardem Nemčokem, říjen 2023.

8 Rozhovor autorky s Mgr. Vladimírem Drápalem, září a říjen 2023.

PUTOVÁNÍ KE KOŘENŮM

Zajíčkův porevoluční návrat do Česka nebyl návratem, jak sám říkával. Toto slovo pro něj postrádalo smysl, protože měl putování v sobě. Považoval svoji přítomnost za jakési zastavení nebo za důkaz toho, že vlastně nikde nebyl.⁹ V 90. letech se zrodila bohatá diskografie skupiny DG 307. Nové skladby vznikaly ve spolupráci s Milanem Hlavsou. Skupina preferovala kratší písně. Typické jsou pro ně monotónně se opakující hudební formy a vracející se motivy. Pavel měl rád tvorbu estonského hudebního skladatele Arvo Pärta, což se u něj projevilo minimalistickou hudební estetikou, ale i posvátnou atmosférou zesilující vnímání jeho textů.

Po Hlavsově odchodu skupina realizovala několik studiových a koncertních nahrávek, jejichž obsah je do značné míry ovlivněn i tím, že se její sestava často proměňovala. Skladby DG 307 tak byly místy až rockově orientované a vedly k rozšířenému pojmu hudby, v němž se hluk prolínal s dadaistickými a avantgardními prvky. Na obalech alb *Historie hysterie* (2004), *Kniha psaná chaosem* (1996), *V katedrálách ticha* (1994) a také v některých knihách, jako například *Čas je výkřik uprostřed noci* (2000), se objevila Zajíčková výtvorná díla.

Když jsem se v roce 2011 s Pavlem Zajíčkem poprvé setkala v jeho bytě v Polské ulici v Praze, cítila jsem se dezorientovaná a ohromená. Všude kolem byly jeho obrazy, jeden dokonce namalovaný rovnou na zdi. Přítomnost této fantastické reality, evokované tak intenzivně v uměleckých dílech a knihách všude kolem, mě naprosto strhla do jeho světa. Myslela jsem si, že ten mikrokosmos,

*Vracím se do zahrady lehkosti a do zahrady vzplanutí,
do zahrady nenápadnosti a zahrady ticha;
neptej se proč,
odpověďěl bych ti mlčením.
nahý slova vrhaný proti zdi ... Neser se s tím!*

Zdroj: DG 307: *V katedrálách ticha*. Guerilla Records, Louny 1994

kteřý lomí čas a přerušuje prostor, má jistě nekonečně mnoho významových rovin. Zajíček byl člověk s mimořádnou citlivostí, pro kterou hledal esenciální řeč. Když jsme mluvili o pravidlech komunikace, bylo to proto, že on sám se občas dotýkal hranic možnosti sdělení. Jeho umělecký zápis byl deníkový.

Krom toho, že tvořil z ticha, jemuž dával až mystický význam, komponoval představy cyklického času. Často bývá označován jako básník ticha, zřejmě kvůli jeho textu písně *Básníci ticha*. A také na otázky, jakou hudbu nejraději poslouchá, odpovídal, že nejraději má ticho.

V závěrečných tvůrčích letech se jeho umělecké dílo stalo důležitou pamětovou stopou, do níž vkládal svoje imaginární vize i vzpomínky. Například představení *Podobenství* (2011) zpřítomňuje zemřelé přátele. Skrze setkání se smrtí blízkého člověka hledá Zajíček autenticitu vlastního bytí. Obrazy čtyř zemřelých se skládají z fragmentů a je na posluchači, jak hluboce danou pamětovou stopu analyzuje a aktualizuje, do jaké míry strhne z paměti závoj zapomnění.

Během hudebních představení dokázal Pavel Zajíček udělat něco tak nezapomenutelného, že se člověku tajil dech. Byly to „magické okamžiky letu“, vzpomínají hudebníci na spolupráci s ním. *Kairos* je řecký výraz pro kvalitu času a znamená správný okamžik neboli příležitost. V moderní

řečtině *kairos* znamená také počasí. A možná že Pavel Zajíček byl žijícím mýtem z nějakého starověku nebo českým solomonarem, kouzelníkem proměny.¹⁰

Konec života prožil Pavel Zajíček kvůli svému zdravotnímu stavu bez posluchačů a bez možnosti tvořit. Po jeho smrti se zdvihla vlna ohlasů a pietních vzpomínek. Ukázalo se, že ho obdivovalo mnoho lidí. V roce 2021, při příležitosti jeho 70. narozenin, byl navržen na Státní cenu za literaturu za celoživotní dílo, kterou každoročně uděluje ministerstvo kultury. Návrh byl sepsán Jiřím Fiedorem a formou e-mailové komunikace i rozeslán známým a přátelům Pavla Zajíčka. Nakonec ho podepsalo padesát pět signatářů. Státního ocenění se ale Pavel Zajíček nedočkal. Zemřel obklopen pouze rodinou a hrstkou věrných přátel, kteří ho chodili navštěvovat a jimž se jeho čas stal tichým monumentem.

Petra Veselá

*new york, praha, paříž
napsal jsem příběh tří měst
příběh smutku a ticha
příběh chaosu a příběh oslav
za voknem ranní slunce
a všechno je úplně jinak*

Zdroj: DG 307: *Uměle ochuceno. Příběh / New York-Praha-Paříž*. Guerilla Records, Louny 1992

9 ZAJÍČEK, Pavel: *Radost je lehkost, vánek, studená voda. Rozhovory*, s. 149.

10 Solomonar je čaroděj pocházející z rumunského folklóru. Údajně jezdí na drakovi a ovládá počasí.